

מצד זה

עמוס לויתן

מוספים, ספרים, אירועים

באיזו שפה נדבר?

הגיליון האחרון של 'עתון 77' המוקדש ל"פואטיקה מזרחית" הוא גיליון מעניין הראוי לכל שבת. מורגש בו ריכוז מאמץ בתחום החשיבה (מאמריהם של קציעה עלון, דליה מרקוביץ, חנן חבר, עמרי הרצוג, נעמה מישר), היצירה (שירה וסיפורת מאת אלמוג בהר, סיגלית בנאי, יאלי השש, גלעד מאירי, יונית נעמן, יחזקאל נפשי, מתי שמואלוף) והעריכה. זהו גם גיליון מאתגר ובהתאם למזגי הביקורת אעיר על כך כמה הערות:

תו בולט של מרבית המשתתפים הוא בואם "מתוך המקום האקדמי". התיאוריה המגדרית, הפמיניסטית, הפוסט-קולוניאלית, וכדומה, היא הרוח המלבה את הלהבה. הגודש תיאורטי הוזה מגיע לא אחת ככתונת תפורה מראש אותה מלבישים על היצירות עצמן. דליה מרקוביץ וקציעה עלון ברשימת המבוא שלהן כותבות על יאלי השש (המיוצגת כאן בשני שירים): "השש עושה שימוש מתוחכם בפוליטיקה האתנית של המינויות. היא מנכיחה בעוצמה את המטען הארוטי שמטילה התרבות על האשה השחורה, המזרחית, ובתוך כך מפרקת את הקידוד המיני של האתניות ומחלצת אותה מן הראייה האקונומית". דברים אלה עשויים להיות פראפראזה על דבריו של פרנץ פאנון הנזכר כאן הרבה, אבל כל ניסיונותי (אולי מחמת קוצר המשיג) להחיל אותם על שיריה הקונקרטיים של השש עלו בתוהו.

חנן חבר, חלוץ באימוץ מודלים מן השיח הפוסט-קולוניאלי העולמי ונטיעתם בעברית, משכיל אותנו במושג חדש המכונה בפיו "לימודי מוכפפים" (Subaltern Studies) זוטרים בתרגום מילולי. "ענף של ידע היסטוריוגרפי שהתפתח בהודו בראשית שנות



השמונים". מתברר שבניין הופעל העברי חביב במיוחד על בעלי השיח הזה אצלנו, שכבר טבעו את המושגים "מודרים", "מושקפים", "מוחלשים" וכדומה. תארים ולא שמות (כמו "פועלים", "עובדים", "שכירים") המציינים לא רק עובדה אלא גם שיפוט ערכי.

מאותו מאמר אני למד, שאפילו המרקסיות נפסל בשיח "המוכפפים" בתור "שיח אירופי המבוסס על האוניברסליזציה של אופני הייצור". משמע, "אירופי" ו"אוניברסלי" נפסלים מראש בשיח הפוסט-קולוניאלי כבלתי קבילים. בעיה גדולה, המעמיקה את הדיכויטומיה מזרח/מערב ומרחיקה כל פתרון. רומז לה מתי שמואלוף בשיריו החדים המתפרסמים בחוברת. בשיר 'ליצחק לאור' הוא מלגלג על מי שניסה לדבר איתו "מזרחית": "המרפסת ממנה התבוננתי לא החזיקה מעמד / הריש הברזלית התקועה בה / התערערה". אז נותרה שאלה: באיזו שפה נדבר זה עם זה?

המזרחי והשיח הפוסט-קולוניאלי

ספרו של דרור משעני הוא ספר מחקר מקורי וחשוב. עם זאת הוא גם ספר פולמוס בשאלות שאינן ספרותיות בלבד. את דברי להלן אקדיש בעיקר לפולמוס זה.

כבר בשם הספר **בכל העניין המזרחי יש איזה אבסורד** (עם עובד, סדרה 972 לתרבות מדוברת 2006, עמ' 204) יש מן הפולמוס: לא ברור אם זו הצהרה אמיתית של דעת מחברו, או כותרת פרודית על דעתו. רק כשמגיע הקורא לעמוד 140 בספר, ברבע האחרון שלו, מתברר לו שזהו בכלל ציטוט מתוך ראיון של א.ב. יהושע עם שמואל הופרט ב'קול ישראל' מ-1987, ראיון שבו אמר יהושע בשיחה על ספרו **מולכו**: "בכל העניין הספרדי יש איזה אבסורד. כביכול, אתה שבאת ממקום שנחשב בעיני כמה אנשים לנמוך, צריך לשמור אמונים לשכבה החלשה. ויש כאן מעין דרישה: אתה באת מהם ולכן אתה חייב להישאר איתם". לדעתי, זו כותרת שמשעני כותב את כל ספרו כוויכוח איתה, ובעיקר עם הסיפא שלה, כאשר יהושע הוא הנמען הגלוי והסמוי של ויכוח זה.

זו גם כתיבה פולמוסית משום שמשעני, רדיקל מזרחי כעולה מספרו, מתנגד למה שהוא תופס כניסיון של "התפייסות" מדומה עם המזרחיות לאחר המהפך של 1977, שהיתה לדבריו "סטיכיה אלימה שנכפתה על האליטה התרבותית" ולא "היפתחות פנימית לרב-תרבותיות" (עמ' 167). וזו בעיקר כתיבה פולמוסית, משום שמשעני אינו מנסח בשום מקום בספרו באופן חיובי ועצמאי, מיהו מזרחי ומהי מזרחיות בעיניו, אלא מעדיף לנהל על כך ויכוח דרך דעותיהם של אחרים על הייצוג המזרחי בשלושה רומנים: **התגנבות יחידים** של יהושע קצו, **קופסה שחורה** של עמוס עוז, ו**מולכו** של א.ב. יהושע והביקורת שנכתבה עליהם. (בכך הוא הולך בדרכו הביקורתית של מורו ורבו אדוארד סעיד באוריינטליזם, הנזכר הרבה בספר, הקורא את המזרח דרך עיניים מערביות ולא דרך עיניו שלו). לדברי משעני הופיעה לראשונה בשנות השמונים התמה המזרחית בשלושת הרומנים הללו, אולם בפועל לא נשתנה דבר. בדברי הסיכום שלו עליהם הוא כותב:

בהיסטוריה של הספרות העברית, הרגע של הופעת המזרחי בתוכה, הוא בעצם רגע של התפרצות חרדה מנוכחות המזרחיות במרחב הפוליטי ושל ניסיון להסדיר מחדש בשיח את הנוכחות הזאת וגם את החרדה ממנה. ראינו כיצד התגנבות יחידים הרומן הפוליפוני של יהושע קצו, כמו **קופסה שחורה**, הרומן הגזעני